





FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No | General Publication Number: 1454

FCR Sertifika no | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID:ror.org/00zznvq98

Fecr Yayınları

Yayın No | Publication Number: 897

Kitap Adı: İmparatorluk Çağında Osmanlı Mezhepler Tarihi Yazıcılığı

Book Title (English): Ottoman Sects Historiography in the Age of Empire

ISBN: 978-625-6123-49-6

DOI: doi.org/10.70458/fcr.9786256123496

Yazar | Author: | Furkan Ramazan ÖĞE | orcid.org/0000-0002-1236-6072

Kurum | Institution: Sakarya Üniversitesi

ROR ID: ror.org/04ttnw109

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book – Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 200

Yayın Tarihi | Publication Date: Aralık | December 2024

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRH İslam, ilahiyat ve doktrin | Islam, theology & doctrine

BISAC: RELO37000 İslam | Islam

THEMA: HRH İslam: İlahiyat ve doktrin | Islam: theology & doctrine

LC: BP63.O8 İslam - Osmanlı İmparatorluğu | Islam - Ottoman Empire

Atf Bilgisi | Cite as: Öge, Furkan Ramazan. *İmparatorluk Çağında Osmanlı Mezhepler Tarihi Yazıcılığı*. Ankara: Fecr Yayınları, 2024.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.



Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

İmparatorluk Çağında  
**Osmanlı Mezhepler Tarihi**  
**Yazıcılığı**

Furkan Ramazan ÖGE

Ankara 2024

## Yazar Hakkında | About the Author

### Furkan Ramazan ÖĞE

1996 yılında Konya'da doğmuş, ilkokul, ortaokul ve lise eğitimini burada tamamlamıştır. 2013 senesinde İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İslam ve Din Bilimleri bölümünde lisans eğitimine başlamış ve 2018 yılında mezun olmuştur. 2019 senesinde Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslam Mezhepleri Tarihi ana bilim dalında araştırma görevlisi olmuş ve 2022 yılında yüksek lisansını burada tamamlamıştır. Hâlihazırda Sakarya Üniversitesi'nde doktorasına devam eden Öge, çeşitli proje ve neşir çalışmalarında görev yapmaktadır.

### Furkan Ramazan ÖĞE

He was born in 1996 in Konya. He completed his primary, secondary and high school education here. In 2013, he started his undergraduate education at İstanbul 29 Mayıs University, Department of Islamic and Religious Sciences and graduated in 2018. In 2019, he became a research assistant in the Department of History of Islamic Sects at Sakarya University Faculty of Theology and received his master's degree here in 2022. He is currently continuing his doctorate at Sakarya University and is involved in various projects and publication studies.

## Kitap Hakkında

### İmparatorluk Çağında Osmanlı Mezhepler Tarihi Yazıcılığı

İslâm mezhepleri tarihinin temel literatürünü makâle, fırak ve milel-nihal türü eserler oluşturmaktadır. Müellifler bu eserler aracılığıyla hem kendi zamanlarındaki hem de geçmiş dönemlerdeki fırkalara dair görüşlerini belirtmişlerdir. Bunu da genellikle bir fırka şablonu üzerinden yapmışlardır. Şablonun biçimi ve içeriğine göre de farklı fırka gelenekleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan en meşhuru Eş'arî ile Doğu Hanefî fırak geleneğidir. Sahip oldukları bilgi değeri tartışmaya açık olsa da söz konusu geleneklerdeki fırka tasnifleri, İslâm mezhepleri tarihinin en temel bilgi kaynağı konumundadır. Bu bağlamda çalışmanın konusu 15 ve 16. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında yaşamış Osmanlı âlimlerinin müstakil olarak veya eserinde bir yer ayırarak telif ettikleri fırka tasniflerinin tespit edilmesi ve incelenmesidir. Başka bir deyişle klasik dönemdeki mezhepler tarihi literatürünün Osmanlıdaki yansıması ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Buna göre ilgili yüzyılda yaşadığı tespit edilen dokuz müellif ve on üç fırka tasnifi incelenmiştir. Ele alınan on üç tasnifin hepsinin müellifine nispeti kesin değildir. Bunlardan yedi tanesi kesin, altı tanesi şüphelidir. Otantikliğin ciddi bir sorun olduğu bu dönemdeki literatürü ortaya çıkarmayı amaçlayan çalışmada, metinlerdeki fırka tasnifleri geçmişle de mukayese edilerek Osmanlı mezhepler tarihi yazıcılığı hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur. Hem Doğu Hanefî hem Eş'arî fırak geleneğini takip eden yazıcılıkta müelliflerin en çok etkilendikleri isimler; Doğu Hanefî gelenekte Ebû Mutî' (ö. 318/930), Eş'arî gelenekte Şehristânî (ö. 548/1153) ve daha çok Âmidî (ö. 631/1233) olmuştur. Tasniflerin içeriği söz konusu olduğunda Doğu Hanefî geleneğindeki metinler daha korumacı davranarak kendilerine ulaşan metni olduğu gibi aktarma tavrını benimserken Eş'arî geleneğine tâbi müellifler yeni tasnif denemelerinde bulunmuşlardır. Türkçe fırak yazıcılığının da başladığı bu dönemde, -bir tür yazıcılığın olduğu kabul edilmekle birlikte- erken dönemdekine benzer şekilde güçlü bir yazıcılıktan söz etmek şu an için zor görünmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** İslam Mezhepleri Tarihi; Osmanlı; Doğu Hanefi; Fırak; Fırka Tasnifi; 73 Fırka

## About the Book

### Ottoman Sects Historiography in the Age of Empire

The primary literature on the history of Islamic sects consists of works such as *maqāla*, *firaq*, and *milal-nihal*. Through these works, the authors expressed their views on the sects both in their own time and past. They generally did this through a sect template. Different sect traditions have emerged according to the form and content of the template. The most famous among these is the Ash'arī and the Eastern Hanafī sect tradition. Although their knowledge value is open to debate, the classifications of sects in these traditions are the most fundamental source of information in the history of Islamic sects. In this context, the subject of this study is to determine and examine the classifications of sects written by Ottoman scholars who lived in the Ottoman geography in the 15th and 16th centuries, either independently or by allocating a place in their work. In other words, the reflection of the historical literature of sects in the classical period on the Ottoman Empire was tried to be revealed. Accordingly, the classification of nine authors and thirteen sects determined to have lived in the mentioned century was examined. It is not certain that all of these thirteen classifications belong to their authors. Among them, seven are certain and six are doubtful. In this study, which aims to reveal the literature in this period when authenticity was a serious problem, inferences were made about the historiography of Ottoman sects by comparing the classifications of sects in the texts with the past. In the aforementioned historiography, which follows both the Eastern Hanafī and Ash'arī sect tradition, the authors were most influenced by Abū Mutī' (d. 318/930) in the Eastern Hanafī, on the other hand, al-Shahristānī (d. 548/1153) and mostly al-Āmidī (d. 631/1233), in the Ash'arī tradition. When it comes to the content of the classifications, the texts in the Eastern Hanafī tradition acted more protectively. They adopted the attitude of transferring the text that reached them as it is, while the authors of the Ash'arī tradition tried new classifications. Although it is accepted that there was some writing in Ottoman sectarian history, it does not seem easy to speak of a strong writing similar to that of the early period.

**Keywords:** History of Islamic Sects; Ottoman; Eastern Hanafī; Firaq; 73 Firaq; Classification of Sects

## ÖN SÖZ

Akademik bir çalışma nadiren salt kaynaklardan hareketle oluşturulur. Çoğu zaman çalışmanın arka planında yazarın, başvurduğu kaynaklardan farklı olarak, faydalandığı destekçileri vardır. Eldeki çalışma da bireysel ve kurumsal pek çok destekçi sayesinde vücuda gelmiştir. Yapılan yardımların karşılığı genelde bir teşekkürün ötesinde olsa da kudret ancak zikirle yetinmeye imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Mücahid Dünder'ı zikretmeliyim. Hem çalışma ekserinde hem de sair durumlarda kapısını sürekli açık tuttuğu ve fakülteadaki görevime başladığımdan bugüne değin pek çok konuda yol gösterdiği için kendisine müteşekkirim.

Çalışmanın meydana gelmesinde en büyük katkıya sahip isimlerden biri şüphesiz Doç. Dr. Kadir Gömbeyaz'dır. Çalışmanın bidâyetinde kendisiyle yaptığım görüşmeler, verdiği tavsiyeler ve sunduğu kaynaklar araştırmada büyük rol oynamıştır. Bu itibarla doğrudan öğrencisi olmadığım halde sağladığı bütün katkılar için kendisine teşekkür ederim. Kezâ çalışmaya eleştirel katkılarda bulunmak noktasında himmetlerini esirgemeyen hocam Dr. Öğr. Üyesi Habib Kartaloğlu'nu da burada anmalıyım. Zikrettiğim kıymetli isimlerden başka araştırmama bilerek yahut bilmeyerek katkı sağlayan pek çok kişi vardır. Özellikle İslâm mezhepleri tarihi alanındaki değerli hocalardan görüşlerinden yararlandıklarına gıyaben teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın hazırlanma aşamasında kaynak temini noktasında her türlü desteği sağlayan İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) çalışanı dostum Taha Yasin Tan'a ve akademi yolundaki refakatlerinden ötürü mesai arkadaşlarım Arş. Gör. Ali Can Kanoğlu ile Arş. Gör. M. Salih Aslan'a da teşekkür etmek üzerime borçtur.

Çalışmanın kurumsal düzeyde destekçileri ise yazma eser kütüphaneleri olmuştur. Yalnızca eser talep formunda yazdığı için

değil; içtenlikle belirterek Süleymaniye, Beyazıt, Köprülü, Hacı Selim Ağa, Yusuf Ağa, Nuruosmaniye, Ragıp Paşa, İstanbul Millet, Manisa, Ziya Bey, Amasya, Hasan Paşa ve Konya Bölge Yazma Eserler kütüphanelerine ve çalışanlarına yazma eserlerin temini hususundaki desteklerinden ötürü teşekkür ederim.

Teşekkür faslının sonuna doğru gelirken anmadan geçmemin mümkün olmadığı iki kıymetli insan vardır. Bunlar çalışmanın manevî destekçileri; kıymetli annem Nazan Hanımefendi ve babam Kerim Beyefendi'dir. Doğumumdan bugüne gelinceye dek gösterdikleri karşılıksız ve muhtemelen sınırsız sevgi ve muhabbetleri ile çalışma sürecindeki destekleri için kendilerine minnettarım.

Son olarak çalışmanın en büyük destekçilerinden değerli eşim Fatıma'yı zikretmeliyim. Esasında kendisine hem akademik üslup hem de dil sınırları içerisinde bihakkın teşekkür etmem imkânsızdır. Zira belirteceğim herhangi bir gerekçe şükürümü küçültmek olacaktır. Fakat en azından bu yönde bir çaba olarak; Osmanlıdaki fırka tasnifleri gibi tekrara düşsem de beni dinlemekten asla vazgeçip sıkılmadığı, çalışmayı baştan sona mükerreren okuyup düzelttiği ve sayısız fedakârlıklarda bulunduğu için kendisine teşekkür ederim.

Furkan Ramazan ÖĞE  
Sakarya

## İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ .....	7
KISALTMALAR .....	13
GİRİŞ .....	15

### BİRİNCİ BÖLÜM

#### 15. VE 16. YÜZYIL OSMANLISINDA MEZHEPLER TARİHİ

YAZICILIĞININ TEMELLERİ: LİTERATÜR .....	29
1.1. Hamîdüddîn İsrâil b. Dümrük ve <i>eş-Şâfi fî uşûli'd-dîn</i> .....	29
1.2. Mehmed Şâh Fenârî ve <i>Enmûzecü'l-'Ulûm'u</i> .....	39
1.3. Yûsuf b. Hüseyin el-Kirmastî ve <i>Risâle fî 'aķâidi'l-fırķati'n-nâciye'si</i> .....	46
1.4. Osmanlı Şeyhüliislâmlarından Kemâlpaşazâde ve Dört Farklı Fırak Risâlesi .....	53
1.5. Nebî b. Tûrĥân es-Sinôbî ve <i>Ĥayâtü'l-Ķulûb'u</i> .....	64
1.6. Vezîriâzam Lütfi Paşa ve <i>Zübdetü'l-mesâil'i</i> ile <i>Ĥayât-ı Ebedî'si</i> .....	72
1.7. Mehmed Birgivi ve <i>Tuĥfetü'l-müstersidîn</i> ile <i>Dâmîgatü'l-mübtedi'în</i> .....	81
1.8. Ya'kûb b. 'Abdüllaţîf ve Milel-Nihal Türündeki Eseri .....	94
1.9. Yûsuf Sinânüddîn el-Amâsi ve <i>Tebynü'l-meĥârim'i</i> .....	101

### İKİNCİ BÖLÜM

#### İMPARATORLUK ÇAĞINDA OSMANLI MEZHEPLER TARİHİ

YAZICILIĞI: BULGULAR ve DEĞERLENDİRME .....	107
2.1. Tasnifine Göre .....	107
2.1.1. Doĥu Hanefî Fırak Geleneĥi .....	110
2.1.1.1. eş-Şâfi fî uşûli'd-dîn – <i>Risâle fî tafşili'l-fırâķi'l-İslâmiyye</i> .....	116
2.1.1.2. <i>el-Maķâlât fî beyâni ehli'l-bida'</i> .....	117
2.1.1.3. <i>Ĥayâtü'l-ķulûb</i> .....	118
2.1.1.4. <i>Dâmîgatü'l-mübtedi'în</i> .....	119
2.1.1.5. <i>Tuĥfetü'l-müstersidîn</i> .....	120
2.1.1.6. <i>Ĥayât-ı Ebedî</i> .....	123
2.1.1.7. <i>Zübdetü'l-mesâil</i> .....	127

2.1.2. Eş'arî Fırak Geleneği -----	132
2.1.2.1. <i>Enmûzecî'l-'Ulûm</i> -----	136
2.1.2.2. <i>Risâle fî 'ağâidi'l-fırakı'n-nâciye</i> -----	138
2.1.2.3. <i>İslâm Mezhepleri ve Kelâmı</i> -----	140
2.1.2.4. <i>Tebyîni'l-Mehârim</i> -----	145
2.1.2.5. <i>Risâle fî beyâni'l-fırakı'd-dâlle</i> -----	149
2.2. Müellifine ve Telif Türüne Göre-----	152
2.2.1. Müellifine Göre -----	152
2.2.2. Telif Türüne Göre -----	155
<b>SONUÇ</b> -----	167
<b>KAYNAKÇA</b> -----	173
<b>DİZİN</b> -----	197

## TABLULAR

Tablo 1: Hamîdüddîn İsrâil b. Dümruk'e Nispet Edilen eş-Şâfi fi Uşûli'd-Dîn Başlıklı Eserdeki Fırka Tasnifi -----	38
Tablo 2: Mehmed Şâh Fenârî'nin <i>Enmûzecü'l-'Ulûm</i> Adlı Eserindeki Fırka Tasnifi -----	44
Tablo 3: Yûsuf b. Hüseyin el-Kirmastî'nin <i>Risâle fi 'Ağâidi'l-Fırakı'n-Nâciye</i> 'sinden Hareketle Oluşturulan Fırka Tasnifi -----	51
Tablo 4: Kemalpaşazâde'ye Nispet Edilen <i>Risâle fi beyâni'l-fırakı'd-dâlle</i> Başlıklı Risaledeki Fırka Tasnifi -----	59
Tablo 5: Kemalpaşazâde'ye Nispet Edilen <i>Risâle fi tafşîli'l-fırakı'l-İslâmiyye</i> Başlıklı Risaledeki Fırka Tasnifi -----	61
Tablo 6: Kemalpaşazâde'ye Nispet Edilen <i>el-Mağâlât fi beyâni ehli'l-bida' ve'd-dalâlât</i> Başlıklı Risaledeki Fırka Tasnifi-----	63
Tablo 7: Nebî b. Tûrhan es-Sînôbî'nin <i>Hayâtü'l-ğulûb</i> Adlı Eserindeki Fırka Tasnifi -----	72
Tablo 8: Lütfi Paşa'nın <i>Zübdetü'l-mesâil</i> Adlı Eserindeki Fırka Tasnifi	77
Tablo 9: Lütfi Paşa'nın <i>Hayât-ı Ebedî</i> Adlı Eserindeki Fırka Tasnifi ---	79
Tablo 10: Mehmed Birgivi'ye Nispet Edilen <i>Tuhfetü'l-Müstersidîn</i> Başlıklı Risaledeki Fırka Tasnifi -----	86
Tablo 11: Mehmed Birgivi'ye Nispet Edilen <i>Dâmiğati'l-Mübtedi'in</i> Adlı Eserdeki Fırka Tasnifi-----	92
Tablo 12: Ya'kûb b. 'Abdullaţîf'in Eserindeki Fırka Tasnifi -----	99
Tablo 13: Yûsuf Sinânüddîn el-Amâsî'nin <i>Tebynü'l-Mehârim</i> Adlı Eserindeki Fırka Tasnifi -----	104

## ŞEKİLLER

Şekil 1: Gömbeyaz'ın Türlerine Göre Fırka Tasnifleri Tablosu-----	108
Şekil 2: Fırka Tasniflerinin Türlerine ve Değerlendirme Kriterlerine Dair Bir Teklif-----	109
Şekil 3: Fırka Tasniflerinin Yer Aldığı Telif Türlerine İlişkin Kategori---	157
Şekil 4: Klasik Dönem Mezhepler Tarihi Eserlerinin, Oluşturulan Telif Türleri Kategorisindeki Yerleri-----	161
Şekil 5: 15 ve 16. Yüzyıllarda Osmanlıdaki Fırka Tasnifleri ve Yer Aldıkları Eser Türleri-----	165



## KISALTMALAR

a	: Yazma Eserde Varağın Ön/Vech Sayfası
b	: Yazma Eserde Varağın Arka/Zahr Sayfası
b.	: bin
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım Yeri Yok
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
dip.	: Dipnot
ed.	: Editör
Erişim	: Erişim Tarihi
GAL	: Geschichte der arabischen Litteratur
haz.	: Hazırlayan
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
İ.B.B.	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
Ktp.	: Kütüphanesi
mlf.	: Müellif
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
No.	: Numara
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vs.	: vesâire
yk.	: Yaklaşık
y.y.	: Yayıncı Yok